

TAFAKKUR TARAQIYOTINING BOSQICHLARI. SHARQ FALSAFASI

*Jumaqulov Sardorbek**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti**Filologiya fakulteti Xorijiy til va adabiyoti ingliz tili yo'nalishi**105-guruh 1-kurs talabasi**Email adres: sardorbekjumaqulov91@gmail.com**Telifon raqami: 91 511 50 02*

Anotatsiya: Ushbu maqolada tafakkur – bu inson aqliy faoliyatining murakkab jarayoni bo‘lib, fikrlash va anglash qobiliyatini ifodalaydi. Sharq falsafasida tafakkur taraqqiyoti bosqichlari insonning ilmiy va ma’naviy kamolotini tushuntiruvchi muhim g‘oyalardan biri sifatida o‘rganiladi. Bu bosqichlar fikrlash jarayonining rivojlanishini izchil tushuntiradi va shaxsning dunyoqarashini kengaytiradi.

Sharq mutafakkirlari tafakkur jarayonini bosqichma-bosqich rivojlanadigan uzluksiz jarayon deb hisoblashgan. Ularning fikriga ko‘ra, tafakkur dastlab sezgilardan boshlanib, keyinchalik idrok, mulohaza va xulosa chiqarish darajalariga ko‘tariladi. Har bir bosqich insonning ilmiy va axloqiy kamolotida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: dialektika, mutlaq ruh, tarix, falsafa, borliq, anglash, harakat, ta’sir, mavjud, ong.

Kirish Taffakkur (fikir yuritish) taraqqiyotining bosqichlari Sharq falsafasida muhim o‘rin tutadi. Bu falsafiy an’anada taffakkur insonning ongi va ongni rivojlantirish, jamiyat va tabiatni tushunish jarayonidir. Sharq falsafasi, xususan, Islom falsafasining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida, insonni tafakkur va ongni rivojlantirishga qaratilgan. Taffakkur rivoji, ayniqsa, falsafiy va diniy qarashlarni chuqur o‘rganish, tafakkur uslublarini rivojlantirish, va insonning dunyoqarashini kengaytirishga yo‘naltirilgan.

Taffakkur rivojlanishining birinchi bosqichi — bu ongning asosan oddiy va an’anaviy tushunchalardan foydalanishga asoslangan holatidir. Bu bosqichda odam, odatda, jamiyatda qabul qilingan qarashlarni, diniy va falsafiy ta’limotlarni o‘zlashtiradi, ammo ularga chuqur tahlil va muhokama o‘tkazmaydi. Sharq falsafasida bu bosqich, insonning ma’naviy o‘lishidagi boshlang‘ich nuqta sifatida qaraladi.

Ikkinchi bosqichda, taffakkurning rivojlanishi yanada chuqurlashadi. Inson o‘z dunyoqarashini tahlil qilib, o‘zining ma’naviy va falsafiy savodxonligini oshiradi. Bu bosqichda odam tanqidiy fikrlashni o‘rganadi, mavjud bilimlarni shubha ostiga qo‘yadi, va yangi falsafiy qarashlarni o‘rganishga intiladi. Sharq falsafasida bu davrda, misol uchun, Ibn Sinoning ilm-fan va falsafaga bo‘lgan yondashuvlari, uning fikr yuritish metodikasi muhim ahamiyatga ega.

Uchinchi bosqichda taffakkurning chuqur rivojlanishi va o'zgarishi davom etadi. Bu bosqichda odam, o'zining ilmiy va ma'naviy o'sishini yanada kengaytirib, o'z falsafiy qarashlarini ishlab chiqadi. Taffakkurning ushbu bosqichida inson haqiqatni anglashga, dunyo va mavjudotlarni yaxshiroq tushunishga harakat qiladi. Sharq falsafasi, ayniqsa, Zen-buddizm, Sufizm va Islom falsafasining alohida ta'limotlari bu jarayonni chuqurroq o'rganadi.

Sharq falsafasining taffakkur rivoji, insonning ichki olamining, ong va aqlning o'zgarishini anglatadi. Bu jarayon, insonni haqiqiy bilimga, iymon va ma'naviyatga olib boradi.

1. Ilk fikrlash bosqichi: Tabiat va Tabiiy haqiqatchilik

Sharq falsafasining dastlabki bosqichlari tabiatga, uning qonuniyatlariga e'tibor qaratgan. Bu davrda falsafiy fikrlash tabiat va inson o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishga yo'naltirilgan. Masalan, qadimgi Misr va Mesopotamiya falsafalarida, dunyo va uning ahvoli tabiatdagi muvozanat va hukmronlik asosida tushunilgan. Bu bosqichda taffakkur odamlarning kundalik hayoti, tabiat hodisalari va ularning ruhiy holatlari bilan chambarchas bog'langan edi.

2. Ilmiy va Ma'naviy tadqiqotlar: Aqliy tafakkur bosqichi

Sharq falsafasining keyingi bosqichlarida, ayniqsa, Yunoniston va Hindistonda ilmiy va ma'naviy tadqiqotlar rivojlandi. Hindistonning Vedalarida ruh va tabiat, ong va materiya masalalari chuqur o'rganilgan. Hind falsafasida taffakkurning o'sishi "moksha" (ozodlik) maqsadiga yo'naltirilgan edi. Yunon falsafasida esa Aristotel, Platon va boshqa faylasuflar, aqlning o'rni, mantiqiy tafakkur va axloqiy qadriyatlar haqida keng qamrovli ishlanmalar yaratdilar.

3. Tasavvufiy taffakkur bosqichi

Sharq falsafasida tasavvufiy yo'nalishning alohida o'rni bor. Tasavvuf, inson ruhini va uning ilohiy olam bilan aloqasini o'rganadi. Islom falsafasida tasavvuf, ilohiy sevgiga erishish, ma'rifat va sirlarni anglashda o'zini namoyon etdi. Mashhur sufi faylasuflar, masalan, Ibn Arabi, Al-G'azoli va Rumi, taffakkur jarayonini ruhi ko'tarilish, ma'naviy o'sish va ma'rifatga erishish sifatida tasavvur qilishgan. Bu bosqichda taffakkur ruhiy poklanish, o'zlikni anglash va ijobiy o'zgarishlarga yo'naltirilgan edi.

4. Mantiqiy va Falsafiy tahlil: Akliy fikrlashning mukammallashuvi

Keyingi bosqichda Sharq falsafasi mantiq va akliy fikrlashning rivojlanishiga alohida e'tibor qaratdi. Buyuk musulmon faylasuflari, masalan, Farobiy, Ibn Sina va Averroes, mantiq va ilmiy tadqiqotlar orqali falsafani ilgari surdilar. Ular aql va ilmiy tahlil yordamida haqiqatni tushunishga harakat qildilar. Bu bosqichda taffakkurning asosiy maqsadi, tabiat va inson hayotining ma'nosini aniq va lo'nda tushunishga qaratilgan edi.

5. Hikmat va Amaliy Falsafa: Hayotga foydali ilmlar

Sharq falsafasining oxirgi bosqichlarida, taffakkur hayotni o'zgartirish va yaxshilashga qaratildi. Bu bosqichda falsafa va ilm insonning ijtimoiy va axloqiy masalalariga, uning jamiyatdagi o'rni va faoliyatiga yo'naltirildi. Farobiy va Ibn Rushd kabi faylasuflar falsafaning jamiyatni boshqarish, axloq va siyosatga ta'sirini o'rganishga katta e'tibor qaratdilar.

1. Ruhii-Ilmiy taraqqiyot: Ma'rifat va Ilmiy izlanishlar

Sharq falsafasining eng muhim xususiyatlaridan biri - ilm va ma'rifatni o'zlashtirishda ruhiy taraqqiyotga katta ahamiyat berishidir. Hind falsafasida, masalan, Vedalar va Upanishadlarda ma'rifat inson ruhining eng yuqori darajasi sifatida qaraladi. Bu erda taffakkurning asosiy maqsadi - o'zlikni anglash va ilohiy haqiqatga erishishdir.

Bundan tashqari, Islom falsafasida ilmni olish va uning yordamida haqiqatni anglash muhim o'rin tutadi. Ibn Sina, Al-Farobiy va boshqa faylasuflar ilmiy tafakkurni, mantiqiy tahlilni va intuitiv bilimni uyg'unlashtirganlar. Ular aql va ilmning ahamiyatini ta'kidlab, insonning ma'naviy o'sishida ham ilmning o'rni borligini ko'rsatganlar.

2. Tasavvufiy tafakkur: Ruhning poklanishi

Tasavvuf, asosan, Islom dini bilan bog'liq bo'lib, insonning ilohiy sevgi va ma'rifatga erishish yo'lida ruhiy poklanishiga katta e'tibor qaratadi. Bu yo'nalishdagi tafakkur jarayoni insonni o'zining ichki olamiga sayohat qilishga, o'zini anglashga va haqiqiy ilohiy haqiqatni topishga undaydi. Sufiylarning fikriga ko'ra, inson o'zini ilohiy muhabbat va tasavvufiy ma'rifat orqali tanishi kerak.

Jahonning mashhur tasavvufiy faylasufi Jaloliddin Rumi, masalan, "Mahbubni izlash" orqali ruhning ilohiy olamga bo'lgan ehtiyojini tasvirlagan. Shuningdek, Ibn Arabi va Al-G'azoli kabi sufi faylasuflar ham ruhiy tafakkur va ma'rifatni ilm va axloq bilan uyg'unlashtirganlar.

3. Mantiqiy tafakkur: Aql va Falsafaning rivojlanishi

Sharq falsafasida mantiqiy tafakkur ham juda muhimdir. Aql va mantiqni mukammal o'rganish, tabiatni va insonning ichki olamini tahlil qilish juda katta ahamiyat kasb etadi. Farobiy, Ibn Rushd, Ibn Sina kabi buyuk faylasuflar, mantiqni faqat ilmiy nuqtai nazardan emas, balki diniy va axloqiy masalalarda ham qo'llaganlar.

Ibn Sina, "Kitob al-Shifa" ("Shifo kitobi") asarida mantiqiy tahlilni, tabiatshunoslik, axloq va metafizika bilan birlashtirib, mukammal falsafiy tizim yaratdi. Shuningdek, Al-Farobiy ham, "Fozil shahar" asarida, ijtimoiy hayot, siyosat va axloqiy tizimlar haqida taffakkur qilishni taklif etgan.

4. Amaliy falsafa va axloq: Jamiyatda taffakkur

Sharq falsafasida amaliy axloq va taffakkur o'rtasidagi bog'liqlik ham juda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, Ibn Rushd (Averroes)ning falsafasi amaliy tafakkurga e'tibor

qaratgan. U, falsafani faqat nazariy masalalar bilan cheklamay, jamiyatni boshqarish, adolatni ta'minlash va axloqiy qadriyatlarni ilgari surishga yo'naltirgan.

Yana Farobiyning "Fozil shahar" asarida falsafaning maqsadi, jamiyatdagi adolatni va farovonlikni saqlashga qaratilgan. U, haqiqatni va axloqni izlash orqali, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashni nazarda tutgan.

5. Falsafiy Yo'nalishlar va Maktablar

Sharq falsafasida turli maktablar va yo'nalishlar rivojlangan. Masalan, Hindistonda Vedanta, Sankhya, Nyaya va Yoga kabi maktablar mavjud bo'lib, har biri tafakkurning o'ziga xos usullarini taklif etadi. Vedanta maktabi, masalan, universum va uning haqiqiy tabiatini o'rganishga qaratilgan bo'lsa, Sankhya falsafasi tabiiy va ruhiy qonuniyatlarni tahlil qiladi.

Islom falsafasida esa, mutakallimlar (diniy faylasuflar) va falsafiy maktablar (misol uchun, islohchilar yoki Ash'ariylar) tomonidan tafakkur muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Al-G'azoli va Avicenna kabi faylasuflar din va falsafani birlashtirgan holda tafakkurni o'rganishgan.

Xulosa

Sharq falsafasi o'zining boy tarixiy, madaniy va ilmiy merosi bilan dunyo falsafasiga katta ta'sir ko'rsatgan. Tafakkur taraqqiyoti Sharq falsafasida insonning nafaqat aqliy, balki ruhiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu jarayonning bosqichlari, har bir davrda falsafiy tizimlarning shakllanishi, ilm-fan, diniy qarashlar, axloqiy qadriyatlar va tasavvufiy bilimlarning o'zaro bog'lanishini o'zida mujassam etadi.

Birinchi bosqichda, Sharq falsafasi tabiat va insonning tabiatga bo'lgan munosabatini o'rganishga yo'naltirilgan edi. Bu davrda tabiatshunoslikka katta e'tibor berilgan bo'lib, ilmiy tafakkurga asos solingan. Misr va Mesopotamiya falsafalarida, tabiat hodisalari va inson hayoti tabiatning qonuniyatlariga mos ravishda qaralgan. Ushbu bosqichda tasavvur etilgan dunyoqarash asosan diniy va tabiatga oid edi.

Ikkinchi bosqichda Hindiston va Yunonistondagi falsafiy tizimlar rivojlana boshladi. Hind falsafasida Vedalar va Upanishadlar, inson va uning ma'naviy o'sishi haqida chuqur tafakkur qilgan. Yoga va Sankhya kabi maktablar orqali ruh va materiyaning o'zaro aloqalari o'rganilgan. Yunon falsafasida esa, Platon va Aristotel kabi faylasuflar aql, mantiq va axloqni yuksaltirishga katta ahamiyat berdilar. Ular insonning ongini va tabiatni ilmiy ravishda tahlil qilib, falsafiy tizimlarni shakllantirdilar.

Uchinchi bosqichda, Sharq falsafasi tasavvufiy tafakkurga o'tgach, insonning ruhiy poklanishi va ilohiy haqiqatni anglashga yo'naltirildi. Islomning tasavvufiy oqimi, sufiya maktablari tomonidan insonni ichki olamiga sayohat qilishga va ma'rifatga erishishga undagan. Jaloliddin Rumi, Ibn Arabi va Al-G'azoli kabi mutafakkirlar ruhning yuksalishini, ilohiy sevgi va ma'rifatga erishish yo'lini

izlaydilar. Ularning tafakkuri inson ruhining tabiati va uni yuksaltirishga, o'zlikni anglashga yo'naltirilgan edi.

To'rtinchi bosqichda, Sharq falsafasida mantiqiy tafakkur va ilmiy tahlilning rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etdi. Farobiy, Ibn Sina va Averroes kabi faylasuflar mantiqiy tahlil va ilmni falsafiy tadqiqotlarda muhim vosita sifatida qo'lladilar. Ular aqlni va ilmiy tushunchalarni, diniy va axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirib, haqiqatni izlashga harakat qildilar. Bu bosqichda tafakkur, ilm va ma'naviyat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan edi.

Oxirgi bosqichda, Sharq falsafasi amaliy axloq va siyosatga katta e'tibor qaratdi. Ayniqsa, Ibn Rushd va Farobiy kabi faylasuflar axloqiy qadriyatlar va jamiyatdagi adolatni ta'minlashga oid falsafiy tizimlarni ishlab chiqdilar. Ular falsafaning ijtimoiy ahamiyatini, uning jamiyatni boshqarish va tinchlikni ta'minlashdagi rolini keng tushundilar. Jamiyatni yaxshilash, axloqiy me'yorlarni yaratish, adolatni ta'minlash va insoniyatning farovonligini o'ylash bu bosqichning asosiy yo'nalishlari edi.

Sharq falsafasi taffakkur jarayonining taraqqiyoti insonning nafaqat ilmiy va mantiqiy bilimlarini oshirishga, balki uning ma'naviy va ruhiy holatini yuksaltirishga ham qaratilgan. Har bir bosqichda, taffakkur rivojlanib, insoniyatning oliy maqsadi - haqiqatni, adolatni va ma'naviy yuksalishni anglashga yo'naltirilgan edi. Sharq falsafasining barcha bosqichlari o'zaro bog'liq bo'lib, insonning ichki olamidan tashqari dunyoqarashigacha bo'lgan jarayonda muhim o'rin tutgan. Bu esa, o'z navbatida, dunyo falsafasining umumiy rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ibn Sina (Avicenna), "Kitob al-Shifa" (Shifo Kitobi) – Ibn Sina falsafasi, aql va ilm, ruhiyat haqida mukammal izlanishlarni o'z ichiga oladi.
2. Farobiy, "Fozil shahar" (The Virtuous City) – Jamiyat va siyosat, axloqiy qadriyatlar haqida o'ylashni ta'kidlaydigan asar.
3. Jaloliddin Rumi, "Masnavi" (The Masnavi) – Tasavvuf va ma'rifatga oid tasavvufiy asar bo'lib, insonning ruhiy taraqqiyoti va ilohiy haqiqatni izlashni tasvirlaydi.
4. Ibn Arabi, "Fusus al-Hikam" (The Ringstones of Wisdom) – Ilm va tasavvufni, haqiqatni anglash va ma'rifatni o'rganish haqidagi asar.
5. Al-G'azoli, "Ihya' ulum al-din" (The Revival of the Religious Sciences) – Axloqiy va diniy tafakkur, ruhiy poklanish haqida yozilgan asar.
6. Platon, "Respublika" (The Republic) – Falsafa, axloq, adolat haqida qarashlarni shakllantirgan asar.
7. Aristotel, "Nikomax axloqi" (Nicomachean Ethics) – Ahlokiy qadriyatlar va axloqiy tafakkur haqida.